

INFÀNCIA, VIOLÈNCIA I TELEVISIÓ

Usos televisius i percepció infantil de la violència a la televisió

COORDINACIÓ

Jordi Busquet Duran

EQUIP INVESTIGADOR

Sue Aran Ramspott
Francesc Barata Villar
Jordi Busquet Duran
Pilar Medina Bravo
Silvia Morón Sompolski

AJUDANT DE RECERCA

Emma Calle Reus

Barcelona, 4 de febrer de 2002

ÍNDEX

Presentació

1. Infància, violència i televisió com a objecte d'estudi

1.1. La concepció de la infància

1.2. Relats infantils i transgressió social

1.3. La noció de violència

1.4. La televisió i la investigació mediàtica sobre els seus efectes

2. Metodologia de la investigació

2.1. Objectius i metodologia d'estudi

2.2. Instrumentalització metodològica

2.2.1. L'enquesta

2.2.1.a. La selecció de la mostra

2.2.1.b. El treball de camp

2.2.1.c. El qüestionari

2.2.1.d. El pretest

2.2.2. El focus-grup

2.2.2.a. El disseny del focus-grup

2.2.2.b. El treball de camp

2.2.2.c. Categories d'anàlisi

2.2.2.d. Descripció del material visionat

3. Presentació dels resultats

3.1. Anàlisi quantitativa

3.1.1. Característiques de la mostra

3.1.2. Resultats obtinguts

3.1.3. Conclusions

3.2. Anàlisi qualitativa

3.2.1. Tipus de violència

3.2.2. Intensitat de la violència

3.2.3. Paràmetres estéticoformals

3.2.4. Distinció entre realitat i ficció

3.2.5. Manifestacions de plaer i “displaer”

3.2.6. Consideracions ètiques

4. Valoració final i noves perspectives

5. Bibliografia

PRESENTACIÓ

Els estudis d'audiència constaten que són els infants -i també la gent gran-, els grups d'edat que veuen miren més televisió. Es diu que els infants passen una mitjana de més de tres hores diàries davant de la petita pantalla. Al mateix temps, es constata que una part important de la programació televisiva que veuen els infants i preadolescents està adreçada -teòricament- als adults i s'emet fora de l'horari infantil.

D'altra banda, en les darreres dècades, s'ha incrementat significativament la sensibilitat social envers la *violència*. Aquesta sensibilitat s'expressa a molts nivells i es fa palesa en la preocupació social sobre l'excés d'escenes de violència presents a la televisió¹. També es manifesta en el neguit creixent que hi ha sobre la repercussió que les imatges de violència tenen sobre els infants, que molts consideren un *grup de risc* particularment vulnerable.

La major part d'estudis realitzats sobre violència i televisió se centren en els continguts de la violència i pressuposen que hi ha una relació causal -directa- entre violència a la televisió i violència a la societat, encara que sovint no expliciten quins són

¹ Un estudi del CAC publicat l'any 1998 constata que l'horari televisiu de 5 a 7 de la tarda és el que registra més concentració d'actes violents. CONSELL DE L' AUDIOVISUAL DE CATALUNYA. La representació de la violència a la televisió: una aproximació quantitativa a la programació de ficció emesa a Catalunya durant una setmana (2 al 8 de juny de 1998). Barcelona: CAC, 1998.

els mecanismes mitjançant els quals s'activa aquesta influència i sense tenir cap instrument de mesura prou precís per a conèixer-ne els "efectes". La realització d'una bona anàlisi de continguts és important, és una condició necessària -però no suficient- per saber la influència i la repercussió social de la violència a la televisió. És per això que considerem prioritari, en el cas d'aquesta recerca, fer un estudi sobre la *recepció infantil* de la violència a la televisió.

Martín Serrano feia un balanç de les recerques que s'han fet sobre la influència de la TV en els infants, posant de manifest una situació d'equilibri entre els estudis que sostenen la seva influència negativa i aquells que afirmen justament el contrari. No només no hi ha conclusions definitives sinó que, a més, els seus resultats són contradictoris. Com afirma Martín Serrano: "cualquiera, según sus inclinaciones o intereses, puede describir la televisión como Mary Poppins o como el Dr. Jeckill. Se puede encontrar en la literatura especializada apoyo científico para mantener un juicio "apocalíptico" o "integrado", en términos de Umberto Eco"².

La recerca no ha trobat una solució definitiva a aquest dilema. Fa molts anys que ens demanem què és el que la televisió fa als infants. Nosaltres creiem que aquesta és una pregunta mal plantejada i que més aviat desencamina la solució del problema. No es tracta –com ja hem dit d'altres vegades- de preguntar què és el que la televisió fa als infants, sinó de demanar-se quin ús fan els nens i nenes de la televisió i quina significació tenen per a ells els programes que veuen. L'estudi de la violència a la televisió és, doncs, un tema complex i difícil. Dificultat que es fa palesa per la manca de consens entre els mateixos investigadors. Una absència de certeses acadèmiques que contrasta amb una creixent sensibilitat social envers el tema, que podríem resumir en dues tendències aparentment contradictòries: hi ha una demanda social important d'aquests tipus de productes -sobretot per part de joves i adolescents- i un malestar creixent envers els continguts televisius amb violència.

² MARTÍN SERRANO, M. "La participación de los medios audiovisuales en la construcción de la visión del mundo de los niños". *Infancia y Sociedad* [Madrid] (1990), núm.3, p.8.

Les accions legals realitzades en aquest àmbit han estat dirigides, precisament, a preservar els drets referits a la joventut i a la infància, grups als quals fan referència totes les legislacions modernes, i la conjugació d'aquests drets amb els d'expressió i d'informació. Per tant, la major part de les propostes han estat fetes a l'àmbit normatiu, amb l'objectiu de fer complir les lleis respectives. La Constitució espanyola (1978), al seu article 39.4, remet als acords internacionals que tracten de la matèria esmentada. Les referències més concretes són les formulades a la Directiva Europea 97/36/CE, que modifica l'anterior de *Televisió sense fronteres* (1989), on es parla de la protecció dels menors enfront de la programació televisiva per a preservar el seu correcte desenvolupament físic, mental i moral. Per tal d'assegurar això, estableix una franja horària, entre les sis del matí i les deu de la nit, a protegir mitjançant advertiments gràfics i acústics.

Aquesta preocupació pels infants també es manifesta explícitament en la declaració de *Drets de les persones usuàries dels mitjans audiovisuals*, aprovat recentment pel Consell Audiovisual de Catalunya, on s'afirma que: "Les emissions audiovisuals han de respectar el principi constitucional de protecció a la infància i a la joventut, especialment pel que fa a la representació d'escenes o missatges que puguin perjudicar el seu desenvolupament físic, mental o moral. La protecció de la infància i de la joventut s'ha de fer efectiva mitjançant l'acompliment de no-emissió en horari protegit de contingut de sexe i violència expressa i aplicant a la programació la classificació per a edats, mitjançant senyals acústics i/o òptics".

El treball que presentem es basa en l'apropament de caràcter interdisciplinari que ha fet els darrers anys el grup de recerca *Violència i televisió* de la Facultat de Ciències de Comunicació Blanquerna de la Universitat Ramon Llull i que exposa el seu marc teòric en *La violència en la mirada (l'anàlisi de la violència a la televisió)*³. En aquest llibre es proposa canviar la mirada tradicional sobre els efectes socials de la

³ ARAN, S; BARATA, F; BUSQUET, J; MEDINA, P. *La violència en la mirada. L'anàlisi de la violència a la televisió*. Barcelona: Papers d'Estudi, 2001.

televisió i se suggereix mantenir una visió més centrada en els costums i els usos socials de la mateixa, i es posa l'accent en el protagonisme de l'espectador en la interpretació dels missatges.

Un cop acotat l'objecte d'estudi i basant-nos en el treball teòric previ, s'ha seguit un pla de treball que incloïa un esquema general del procés a realitzar, l'establiment d'una estructura orientativa i unes estratègies que fan referència als procediments de recollida i anàlisi de les dades pertinents.

La realització d'aquesta recerca no hauria estat possible sense la col·laboració activa dels equips directius i equips docents de les escoles: CEIP Tabor, CEIP Costa Llobera, CEIP Cervantes, CEIP Barkeno i CEIP Can Clos, de la ciutat de Barcelona, als quals agraïm les facilitats que ens han atorgat. També volem mostrar el nostre agraïment al CEIP La Farigola, del barri del Clot, de Barcelona, on vam realitzar una prova pilot prèvia (un pretest) de l'enquesta. Agraïm a Daniel Aranda la disposició mostrada per poder realitzar aquesta prova.

Però, de forma especial, volem deixar constància del nostre profund agraïment als veritables protagonistes i a la seva generositat en compartir amb l'equip de recerca les seves percepcions sobre el tema d'estudi.

Moltes gràcies a : Isaac, Myriam, Eric, Pablo, Mariona, Aïna, Olga, Pol, David, Joan, Laia, Yaiza, Juan, Jordi, Melany, Alba, Ainhoa, Xavi, Yolanda, Erika, Marc, Joaquim, María, Carlota, Berta, Joan, Roger, Arnau, Meritxell, María, Arnau, Isidre, Júlia, Max, Joselin, Marina, Jon, Amadú, Christian, Sara, Lucas, Enric, Bilal, Carla, Inés i Andrea.

I. INFÀNCIA, VIOLÈNCIA I TELEVISIÓ
COM A OBJECTE D'ESTUDI

1. 1. La concepció de la infància

Les propostes audiovisuals que s'ofereixen al món infantil sovint responen a una concepció força simplista i estereotipada de la infància. Es contempla l'infant com un ésser passiu, ignorant i poc actiu en l'elaboració crítica i personal davant dels productes simbòlics. Aquest és un fet no privatiu d'alguns professionals dels mitjans de comunicació social, sinó que respon també a una concepció molt arrelada en la nostra societat sobre la infància.

Actualment, seguint diferents aportacions que es detallen més endavant, voldríem i podríem començar a pensar en una concepció alternativa de l'infant com a co-constructor dels seus aprenentatges. Tanmateix, abans d'arribar a la idea d'un infant actiu, protagonista dels seus processos d'autonomia personal a l'hora de pensar i de fer, ple de competències personals i "cent"⁴ llenguatges per comunicar-se; volem fer referència a un dilatat i ric procés històric on ha imperat una concepció de l'infant com un ésser passiu i preintel·ligent (com un ésser pràcticament inacabat). Aquesta mirada encara marca moltes de les propostes mediàtiques actuals que s'ofereixen per a la infància.

Segons Aries⁵, el concepte d'infància apareix a finals del segle XIII i no es consolida fins al segle XVIII conjuntament amb l'emergència de la burgesia com a classe social hegemònica. La noció d'infantesa vigent en cada moment històric ens dona les claus per interpretar el paper social de l'educació i de les relacions afectives dins l'àmbit familiar. Entenem la infantesa com una realitat canviant, no pas com un producte acabat de la naturalesa. La infantesa és una construcció social i una *invenció* moderna vinculada al Renaixement i al pensament il·lustrat que formula l'existència de la infància com una etapa singular i diferenciada.

⁴ MALAGUZZI, L. "Converses amb L. Malaguzzi". *Temes d'Infància* [Barcelona] (1996), núm. 25.

⁵ ARIES, P. *El niño y la vida familiar en el antiguo régimen*. Madrid: Taurus, 1987.

No serà fins al segle XX que es començarà a parlar dels infants com a subjectes de drets. Hi ha un canvi de signe i es considera la infància com un període de formació i preparació per al futur. Postman⁶ afirma que “els infants són els missatges vivents que enviem a un temps que no veurem”.

En fer un breu repàs de la construcció social de la *infància* al llarg de la història, veiem que els individus passen d'unes etapes viscudes amb certa "llibertat", no gaire diferenciada a la vida dels adults, a una altra on la reducció dels marges de llibertat s'estableixen a partir de les pautes educatives i els llargs períodes instructius on es *preparava* els infants per a la vida adulta.

La mitologia de la cultura occidental fa palès que l'abandonament dels infants o l'infanticidi eren pràctiques socials relativament habituals en moltes societats tradicionals o, si més no, molts relats mitològics estaven farcits d'escenes cruels protagonitzades per infants. Els exemples del fill d'Apol·lo abandonat en néixer, el sacrifici d'Abraham, els fills devorats per Saturn, en són testimoni. A la Grècia clàssica era freqüent l'abandonament o directament l'assassinat dels nadons que naixien amb alguna deficiència o que eren fruit de l'adulteri, així com també a l'Imperi Romà on s'afegia el poder indiscriminat del "pater familias" en les decisions sobre el futur de segons quins infants. És interessant destacar alguns elements indicatius de la història, tal com assenyala Buenaventura Delgado en la seva obra completa *Historia de la infancia*, fent referència a Sèneca, quan diu: "Exterminem els gossos rabiosos i matem el bou ingovernable i brau i degollem els animals que tenen la pesta perquè no infectin tot el ramat; destruïm els parts monstruosos, i encara els nostres fills, si han nascut malaltissos (*original "entecos"*) o deformes, i els ofeguem; i no és la ira, sinó la raó, la que separa dels inútils els elements sans"⁷.

⁶ POSTMAN, N. *La desaparició de la infantesa*. Barcelona: Eumo, 1990.

⁷ DELGADO, B. *Historia de la Infancia*. Barcelona: Ariel, 1998.

La literatura especialitzada posa de relleu el complex recorregut vers la progressiva abolició d'aquestes pràctiques. La doctrina dels dotze apòstols, el III Concili de Trento, o el "*Fuero Juzgo*"⁸ són indicatius dels controls successius que s'intenten establir respecte d'això, com per exemple, la pena de mort o de ceguesa per a les mares que maten els seus fills abans o després de néixer i als marits que ordenaren aquests fets i fins i tot a aquelles persones que realitzaren abandonaments d'infants.

Els principals pedagogs romans consideraven la infantesa com una etapa necessària, que s'havia de passar amb la major rapidesa, fent que l'infant s'integrés al més aviat possible a la vida adulta. S'atribueix a Hipòcrates una aproximació a la classificació d'etapes evolutives en l'ésser humà que estableix que serà un *bebè* fins als set anys; *nen*, dels set als catorze; *adolescent*, dels catorze als vint-i-un; *jove*, fins als vint-i-vuit; *home madur*, fins als quaranta-nou; un *home d'edat*, fins als cinquanta-sis, i *ancià* a partir dels cinquanta-sis. Més endavant, es realitzaren diferents classificacions, a l'edat mitjana, la *infància* s'acabava als set anys i ràpidament podien desaparèixer els vincles amb la família, ja sigui per col·locacions de treball amb el senyor feudal per garantir la subsistència, per mortalitat infantil deguda a les penoses condicions de vida o directament per conductes de desafecte i allunyament que se generaven per tal de potenciar la marxa i, per tant, la possibilitat de sobreviure.

Segons Postman⁹, no és fins al Renaixement, entorn del segle XVI, que comença a prendre forma la diferenciació i individualització d'aquesta etapa paral·lelament al naixement de la família moderna. Tot plegat va lligat als canvis radicals que comporta el procés modernitzador: l'extensió de la impremta; el desenvolupament de les escoles filosòfiques, la ciència; i l'aparició de l'Estat modern, entre altres. La família assumeix un paper substancialment diferent en l'educació i en la transmissió de valors, sobre tots els religiosos. Es confirma l'autonomia creixent del món infantil i juvenil davant del món dels adults.

⁸ DELGADO, B. (1998), p.42-49.

⁹ POSTMAN, N. (1990).

A finals del segle XVIII, la Revolució Francesa desencadena un seguit de canvis en la construcció social dels drets dels éssers humans adults i també dels drets de la infància. Aquest canvi conceptual es manifesta en les representacions plàstiques dels infants presents en el món de la pintura. Les pintures del s. XVII ja no representaven els menuts vestits com a adults i amb cara de vells, i en el s. XVIII es representen en el seu context, conjuntament amb les famílies i, fins i tot, sols. Sorgeix una sensibilitat nova respecte els infants. Es crea la consciència de la necessitat de cura i protecció dels infants, s'incrementa la sensibilitat dels adults envers ells i, sobretot a les classes privilegiades, s'assumeixen les idees rousseaunianes de l'infant innocent: "l'infant necessita ser infant abans de ser home, ja que té formes de ser, de pensar i de sentir pròpies"¹⁰.

Aquest procés lent iniciat al Renaixement, anirà consolidant-se al llarg del segle XVIII i es farà palès, també, en els tractats de pediatria i en la literatura incipient adreçada als infants. És el pensament pedagògic que comença a parlar d'especificitats pròpies i necessàries de l'etapa infantil tan intel·lectual com afectivament. L'*Emili* de Rousseau es comença a tenir en compte a l'ensenyament universitari de la filosofia i les diferents ciències aniran conformant un corpus teòric/conceptual al voltant de les característiques pròpies de la infància dins el procés evolutiu de l'ésser humà. L'infant de Rousseau pertany a una idea d'infància com un període d'innocència en la vida de la persona, tal com assenyalen Dahlberg, Moss i Pence¹¹, i la creença en la pròpia capacitat de l'infant per recercar la Virtut, la Veritat i la Bellesa quan, en contra, es troba amb la societat que corromp la *bondat innata* amb la qual neixen els infants. Segons els autors, aquesta imatge de l'infant: "genera en les persones adultes un desig de protegir els infants del món *corrupte* que els envolta –violent, opressor, comercialitzat i explotador– construint una forma d'entorn en el qual s'ofereixi a l'infant protecció, continuïtat i seguretat".

¹⁰ ROUSSEAU, J. J. *Emile, Oeuvres complètes*. Paris: Gallimard, 1969.

¹¹ DAHLBERG, G; MOSS, P; PENCE, A. "Més enllà de la qualitat". *Temes d'Infància*. [Barcelona] (1999), núm. 34, p.91.

Encara el final del segle XIX i part del XX no presenten ni plantegen el dret a l'educació, i l'explotació infrahumana i l'analfabetisme són fets cruament exemplificadors de les dificultats i diferències per als infants, segons els indrets del món on els toca néixer.

Els primers Tribunals de menors es creen a Chicago al 1899, i progressivament els infants deixen de ser una *propietat privada* en el marc familiar i passen a ser considerats objectes de protecció, tant per la família com per l'Estat.

Després de la Segona Guerra Mundial, i coincidint amb el naixement de l'*Estat de Benestar*, s'observa una profunda preocupació centrada en el fet educatiu. És a finals del segle XX que es comença a parlar dels infants com a subjectes de dret arran, en principi, de la Declaració universal dels drets humans (1949) i, a *posteriori*, de la Convenció pels drets dels nens i de les nenes (1989).

La incorporació generalitzada de la dona en el món del treball retribuint i els canvis profunds que han afectat l'estructura familiar, sobretot a partir de mitjans segle XX, condicionen, entre d'altres factors, la concepció històrica de la infància. La relació família-infant ha de reconstruir-se i reformular-se a causa dels canvis que acompanyen ambdós fenòmens. Moltes famílies dimiteixen les seves obligacions educatives i deleguen la seva responsabilitat de parentiu al món dels professionals especialitzats, alhora que fan palesa la seva "incapacitat/impotència" per fer front la complexitat del fet educatiu.

Paral·lelament, es dona una actitud d'ambivalència creixent vers la percepció de la infància. Si bé, d'una banda, els infants són considerats subjectes de drets; de l'altra, hi ha un augment significatiu envers les exigències socials cap als infants i un increment de les seves responsabilitats, i es consideren en alguns àmbits idèntics als adults (noves lleis, rebaixes en la seva consideració legal, etc.).

És, per tant, aquesta nova construcció d'infància la que ara ens ocupa i, tal com assenyalava Malaguzzi¹², pedagog italià conegut internacionalment per les seves propostes educatives a la regió de l'Emilia Romana, "la nostra opció és un infant que ja al naixement té tants desitjos de sentir-se part del món que fa servir activament una xarxa de capacitat i aprenentatge, capaç d'organitzar relacions i mapes d'orientació personal, interpersonal, social, cognitiva, afectiva i, àdhuc, simbòlica".

Es pot parlar de noves concepcions de la infància i dels infants. Prout i James parlen d'un "nou paradigma de la sociologia de la infància"¹³, on podem reconèixer que tenen els seus propis interessos, que no sempre han de coincidir amb el de la resta d'adults que els envolten, i es comprèn la infantesa no com un estadi preparatori sinó com un component de l'estructura de la societat. Un infant molt capaç, co-constructor de coneixement, de cultura i de la seva pròpia identitat. Una infantesa que aprèn exercint una activitat comunicativa i cooperativa, construint els significats del món amb els adults i amb els altres infants.

És amb aquest repte que es considera rellevant tenir els infants com a interlocutors a la recerca que ens ocupa, en què intentem conèixer quines són les seves percepcions davant dels conceptes de violència i televisió.

1.2. La noció de violència

Tal com hem dit, la noció d'infància ha anat variant al llarg dels temps. D'igual manera, el concepte de violència ens apareix mutable i subjecte a les diverses circumstàncies històriques, polítiques i culturals en què s'emmarca. En la recerca teòrica¹⁴ que precedeix aquesta investigació aplicada, ja vam observar diferents tipus de violència humana i vam proposar una definició de violència adequada al context

¹² MALAGUZZI, L. (1996).

¹³ PROUT, A; JAMES, A. "A new paradigm for the sociology of childhood?" A: DAHLBERG, G; MOSS, P; PENCE, A. (1999), p.97.

¹⁴ ARAN, S; BARATA, F; BUSQUET, J; MEDINA, P. (2001).

contemporani. Seguim Norbert Elias en entendre que el *procés de civilització*¹⁵, que no és lineal ni irreversible, ens permet controlar i reprimir les pulsions interiors a favor de noves regles i convencions socials.

Lluny de creure que l'ésser humà ha deixat de ser violent, la nostra mirada se centra en les formes més latents de violència que s'amaguen precisament en aquest procés d'*autodomesticació* de la humanitat al qual es refereix Elias. La violència física s'ha fet intolerable als ulls occidentals, però hi ha altres formes més invisibles i subtils de violència que sovint acceptem o exercim sense adonar-nos-en o amb el nostre acord tàcit. En conseqüència, la nostra definició de violència emfasitza el concepte, sempre complex, de *voluntat*: "Obligar algú mitjançant la força física o moral a fer o patir quelcom que va en contra de la seva voluntat o integritat personal".

Però qui diu què és violent per a qui? Així s'interrogava Miquel Rodrigo¹⁶ en demanar quan s'atorga la significació de violentes a determinades conductes i qui posa l'etiqueta de "violència" a aquestes conductes. Resulta del tot vigent interrogar-se una i altra vegada sobre els límits entre llibertat individual i bé comú. Finalment, com afirma amb tota contundència l'antropòleg Manuel Delgado, "els violents són sempre els altres"¹⁷.

Les fronteres entre l'exercici responsable de les llibertats individuals i la imposició d'unes regles de convivència social són tan invisibles com les que marquen l'esfera de dignitat de cada persona. Que siguin fronteres gairebé imperceptibles, no evidents, no vol dir que no hi siguin. Tant la investigació com el diàleg social s'han d'encarregar de donar-hi llum a través del debat. Un debat controvertit però imprescindible.

¹⁵ ELIAS, N. *El proceso de civilización*. México: FCE, 1987.

¹⁶ RODRIGO, M. "El impacto social de la violencia en la televisión". *Trípodos* [Barcelona] (1998), núm. 6, p. 21.

¹⁷ DELGADO, M. "Discurso y violencia. La 'fantasmización' mediática de la fuerza". *Trípodos* [Barcelona](1998), núm. 6, p.60.

La investigació que presentem també participa d'aquest territori ple de controvèrsia. Més encara, la funció mateixa de la televisió en les nostres vides ja suscita posicions acalorades. Tant d'apassionament i tanta polèmica ens obliga a recordar que la nostra recerca té per objecte d'estudi en aquella violència que es presenta a la televisió. No ens referim a la violència "real", sinó a aquella que s'emet per televisió, sigui quin sigui el seu grau de formalització. L'experiència amb la violència real té una dimensió radicalment diferent de la mediada, tal com reconeixen teleespectadors habituats en un contacte real proper. El testimoni directe de persones per a les quals la violència no els és estranya confirma la diferència entre violència real i violència televisada: "La violència de la vida real es percep diferent i d'una manera més pertorbadora que la violència a la pantalla"¹⁸.

La mediació introdueix, forçosament, uns elements de distanciament. Però les conseqüències, els anomenats efectes de la televisió, poden ser enteses com a positives o negatives. Segons la perspectiva teòrica que s'adopti, es creu que la violència televisiva reforça el risc d'imitació, desinhibeix respecte la violència real o allibera les pulsions més agressives. Sigui com sigui, totes tres perspectives, en especial la primera, donen poc espai a l'exercici d'interpretació que fa l'espectador d'allò que veu en relació amb d'altres instàncies familiars i socials. Fins i tot a escala individual, s'entén l'espectador com un individu passiu i rutinari en els seus hàbits i preferències. Una anàlisi més detinguda dels processos de consum i comprensió televisiva demostra el dinamisme del procés de recepció en interacció amb les circumstàncies que envolten l'espectador, tant les més immediates (context de recepció, activitats en paral·lel, consum en solitari o en companyia, franja horària...) com les més intangibles (estat d'ànim, sentiment de col·lectivitat...).

Així, doncs, quina és la violència que ens preocupa més, la que suposadament té més efectes? En resum, de quina violència parlem? És sempre la mateixa violència, aquí i arreu, per a un mateix i per als altres? Com a grup de recerca ens ha interessat definir els tipus de violència, observar el grau de formalització que presenta aquesta

¹⁸ MORRISON, D. E. *Defining violence: the search for understanding*. Luton: University of Luton, 1999, p.13.

violència en el relat televisiu i la intensitat que li atribueix l'espectador infantil. Aquestes tres categories d'anàlisi determinen els objectius del disseny del *focus-grup* i organitzen els resultats de l'anàlisi qualitativa.

Com a **tipus de violència**, hem volgut diferenciar la violència física d'aquella que-genèricament- s'anomena violència simbòlica. Dins d'aquesta segona gran categoria, encara distingirem entre verbal i cultural.

Pel que fa a la **formalització de la violència**, hem establert una diferenciació entre la violència televisiva que recull la violència de la vida real ("informativa o d'actualitat") de la representada o ficcionalitzada, sigui formalitzada en dibuixos animats o en pel·lícula convencional (actors). També hem introduït en aquest paràmetre els codis propis del llenguatge audiovisual (alentiment de la imatge, alta intensitat sonora, plans detall...).

Finalment, el **grau d'intensitat i gravetat de la violència** queda en gran part condicionat al context en què apareix en relació amb paràmetres diversos, com ara que la violència sigui de caràcter interpersonal o institucional. Igualment succeeix si és una violència proactiva o reactiva, en defensa pròpia, o si s'adreça contra adults o menors...

Aquestes i moltes d'altres consideracions que intentarem abordar són presents en la percepció que cada espectador fa sobre la violència televisiva i les tres categories d'anàlisi es creuen constantment i fan entrar en joc d'altres paràmetres que vam presentar en la nostra recerca anterior. Les consideracions d'ordre cultural i polític fan que entenguem el propi concepte de violència com una construcció social mutable, sense que hàgim de caure en un excés de relativisme. La dificultat rau precisament en aquest difícil equilibri, altra vegada, entre la regulació i la laxitud.

1.3. Relats infantils i transgressió social

La presència dels mitjans de comunicació audiovisual fa més difícil l'existència, il·lusòria, d'aquest món infantil -fantasiós, lúdic i innocent- separat del món dels adults del que hem parlat abans. Aquesta és una de les raons que mouen alguns pares i mestres a considerar la televisió-aquest artefacte creat com a producte de la tecnologia- com un perill i una amenaça per als infants ja que tenen dificultats d'exercir un control efectiu sobre aquest aparell que envaeix l'espai domèstic. La televisió és una finestra que ens posa en contacte amb diferents realitats (algunes de les quals es consideren poc recomanables per als infants). La televisió pot erosionar aquesta frontera fràgil que hi ha entre el món de la infantesa i el món de les persones adultes i, tal com diu Postman¹⁹: "[...] és impossible retenir secrets amb els mitjans de comunicació i, naturalment, sense secrets, no pot existir un cos com la infantesa [...]." L'autor afirma que allò que separava l'infant de l'adult – l'accés a certes informacions a què només s'arribava pel domini de la lectura- ha caigut amb l'extensió de la televisió com a exponent del triomf de la imatge sobre la lletra escrita. Actualment, l'adult té dificultats per administrar les informacions i les pel·lícules que creu pertinent fer arribar als fills o filles, tot arriba sense filtres i sembla com si d'alguna manera es tornés a una situació de promiscuïtat entre el món adult i el món infantil que era característica de l'edat mitjana.

Hem de recordar que aquesta preocupació no neix amb la televisió, sinó que es dona anteriorment, amb el naixement del cinema, i molt abans també, amb la invenció de la impremta. Es constata que aquesta por davant dels mitjans de comunicació no és pas nova. Com veurem seguidament, el llibre en els seus orígens va estar sota sospita i alguns van ser objecte de tota mena de prohibicions.

Hi ha diversos corrents dins de la psicologia i la pedagogia que polemitzen sobre la conveniència de fer explícita la presència de violència en els relats literaris adreçats als infants. Els estudiosos constaten l'existència de moltes històries i llegendes que es consideraven massa violentes i escabroses impròpies per a un públic infantil. No podem oblidar, per exemple, que la Caputxeta Vermella és, en

¹⁹ POSTMAN, N. (1990).

qualsevol de les versions conegudes, una història “violenta”, com ho són la major part de contes infantils. Cal tenir present, però, que els clàssics d’aquesta literatura “infantil” no van ésser escrits originalment per a nens i nenes, ja que aleshores no hi havia pròpiament públic infantil com l’entenem actualment i, alhora, el nivell d’escolarització encara era molt baix. Com ja s’ha dit, el nen era un petit adult, sense dret a un món específic i a una sensibilitat pròpia.

Segons Dora Pastoriza de Etchebarne, a *El Cuento en la Literatura Infantil*, la Capuxeta Vermella era originàriament una lliçó per a les donzelles del segle XVII i no pas, com creiem actualment, una història d’entreteniment per a infants²⁰. El conte de Perrault expressa, amb molta claredat, la intenció de l’autor d’alertar les donzelles dels homes tramposos i *babosos* amb qui poden ensopegar pel camí. La versió que van fer-ne els germans Grimm insisteix, en canvi, en la importància de seguir els consells que ens donen a casa per defugir els perills que aguiten a qualsevol innocent quan s’introdueix en un entorn maliciós (el bosc que simbolitza el món dels adults amb tots els seus reptes i paranys) sense prendre les mesures preventives que exigeix aquesta mena de circumstàncies. En tot cas, les versions del passat exploren les conseqüències d’exposar-se a la maldat sense estar-hi preparat i parlen del risc que hi ha a mantenir-se innocent durant tota la vida i de no voler (poder) saber.

La major part d’aquestes històries sorgeixen del folklore europeu del segle XVII i XVIII. Les col·leccions de contes publicades pels germans Grimm, erudits alemanys, al 1812 i 1815, i entre les quals figuraven Joan i Maria, Blancaneu, eren recopilacions del folklore germànic. Més tard, totes aquestes recopilacions –després d’un procés de selecció i depuració– serien presentades com a obres específiques per a nens. No es pot oblidar que antigament els infants, en el contacte directe amb el folklore, van tenir

²⁰ FREDDA, R. *Las 'terribles' historias para niños*. Serie: Años de Infancia (III). (www.uyweb.com.uy/relaciones/terrible.htm)

accés a narratives molt més *escabroses* o violentes del que poden ser les explicades en els contes de fades²¹.

És lògic que hi hagi, per part dels adults, una preocupació sobre els *continguts violents* d'aquests relats infantils i que vulguem defensar els infants d'una sèrie d'elements i valors "negatius" presents a la nostra societat. Es tracta, però, d'una qüestió de mesura. Es poden establir certes restriccions, però hauríem d'evitar de convertir-nos –com afirma B. Bellorín- en censors literaris o culturals:

"Nuestro moralismo latente nos lleva a hacer lo posible y lo imposible por perpetuar aquello que entendemos como infancia, creo que hay que detenerse un momento a pensar si, con nuestra actitud sobreprotectora, estamos verdaderamente cuidándolos o si, por el contrario, los estamos empujando hacia la indefensión frente al mundo adulto. [...] Toda esta relación punitiva, pacata y censora que propone lo políticamente correcto, rigidiza el acceso a los libros, bajo la premisa de que leer cosas buenas nos hace buenos y que leer cosas malas o incorrectas nos hace individuos malos e incorrectos. Por más que me guste creer en el poder de los libros, por más que idealizo la literatura, estas premisas no dejan de parecerme un poco superfluas y sin mayor fundamento"²².

Nosaltres creiem que no es tracta d'apartar l'infant de la por, o de situacions socials pertorbadores, sinó de dosificar el consum d'aquests relats, ensenyar als nens i nenes una sèrie de claus de lectura i a desenvolupar les seves defenses contra aquests. Seria ridícul prohibir la lectura. La literatura, com d'altres formes d'experiència, ens proveeix d'eines –bàsicament simbòliques- per a conèixer i per confrontar-nos amb el món. Segons Bellorín, privar els infants d'aquest apropament al món adult mitjançant la lectura seria un error. L'autor estén el seu raonament al consum televisiu i a l'accés al món d'Internet:

"La mejor manera de protegerlos es ayudándolos a ser más críticos, a poner en duda hasta aquello que ven escrito; a saber que la palabra

²¹ L'escriptor anglès Andrew Lang, recopilador de les històries relatades en el *Blue Fairy Book*, publicat originàriament el 1889, reconeix en el prefaci que, entre centenars de narratives folklòriques que coneixia, va escollir les que contenien "llicons edificants".

²² BELLORÍN, B. "Y ¿si Caperucita Roja hubiese leído cuentos políticamente incorrectos, el lobo la tendría hoy en la panza?"

escrita, lo que ven en la tele o Internet, no sólo son representaciones o ficciones, sino que pueden ser una falsedad. La literatura inocua, sin matices, sin profundidad, sin sabor, difícilmente puede llevarnos al conocimiento; difícilmente puede llevarnos a preservar nuestra inocencia, porque para mantenerla debemos conocer (al menos de reojo) el mal”.²³

En el tema que abordem, fóra molt important no oblidar, tal com diu Aran²⁴, les teories sobre la representació de la violència televisiva i l'insospitat potencial selectiu que els infants demostren amb els seus comportaments.

1.4. La televisió i la investigació mediàtica sobre els seus efectes

Tradicionalment, la major part d'investigacions s'han centrat en l'estudi dels possibles *efectes nocius* que la violència televisiva pot infligir en la ment i estructura emocional de l'infant. Aquest interès arrenca, als anys 60, amb la publicació de tota una sèrie d'investigacions sobre l'impacte de la violència televisiva en un dels sectors d'audiència considerats més vulnerables com

és la infància. Estudis clàssics com els de Furu (1962) o Berkowitz (1965) seran els iniciadors d'una línia d'investigació que conclou -en ocasions de manera molt taxativa- que la televisió exerceix un paper fonamental en el desenvolupament emocional, cognitiu i social del nen, essent responsable de la incorporació de pautes de conducta violenta per part dels infants. Però també, en aquells anys, es comencen a posar de manifest les limitacions i les contradiccions en els resultats d'aquests estudis. Al mateix temps es planteja una concepció alternativa, essent un exemple el treball dels sociòlegs Schramm, Lyle i Parker amb 6000 nens i 2000 pares i mestres nord-americans i que els portà a començar el seu treball alertant que “ningú que estigui degudament documentat pot limitar-se a dir que la televisió és bona o dolenta per als nens. Per a alguns nens, i en determinades condicions, certa televisió és perjudicial. Per a d'altres nens en les mateixes condicions, o per als mateixos nens en d'altres

²³ BELLORÍN, B.

²⁴ ARAN, S. “Una tipologia de la violència televisiva. La responsabilitat del receptor en la construcció ètica dels mitjans de comunicació”. *Trípodos* [Barcelona] (1998), núm.6, p. 115-127.

condicions, pot ser beneficiosa. Per a la majoria dels nens, en la majoria de condicions, la major part de la televisió no és, probablement, perjudicial ni beneficiosa d'una manera especial"²⁵.

Es tractarà d'uns inicis que trobaran en la sensibilitat especial i creixent de la societat cap a la violència així com la necessitat de trobar una resposta a aquesta un camí abonat pels malentesos, resultats empírics contradictoris i prejudicis dins del mateix àmbit d'investigació. Un altre exemple de contradiccions el trobarem anys després en la rèplica de Freedman (1984, 1986) i Wood et al. (1996) a l'estudi metaanalític de Friedrich & Huston (1986), rèplica que va constatar importants limitacions metodològiques en alguns dels articles revisats. Per exemple, Wood et al. (1996) fan palesa l'existència d'estudis que havien treballat amb nens amb dificultats emocionals sense que es determinés en quin grau aquestes dificultats emocionals podien haver incidit en els resultats finals del treball; també alertaven que en d'altres s'arribava a la conclusió que la televisió afavoria de manera important l'aparició de conductes agressives en els infants, però analitzant acuradament els resultats estadístics, les mesures de l'efecte obtingudes queien en les categories d'efecte "petit" o "moderat" i, en tot cas, matisats com a efectes *a curt termini*. Per tant, tal com ja recordava Freedman (1984), la comunitat científica hauria de mantenir una actitud bàsica de prudència en la presentació pública dels resultats de les seves investigacions, encarant les contradiccions i no afavorint les actituds discriminatòries sobre la televisió.

Estem d'acord amb Freedman i considerem que centrar la televisió com un dels màxims factors de risc de l'existència de violència en el món és, com a mínim, exagerat. És fal·laç i alarmista, encara que alguns sectors socials semblen especialment predisposats a acceptar acríticament aquesta posició. Fins i tot alguns *fòrums* científics (Sanmartín, Grisolí y Grisolí, 1998) han adobat aquesta idea. Un

²⁵ SCHRAMM, W.; LYLE, J. y PARKER, E. B. Televisión para los niños: Análisis sobre los efectos de la televisión. Barcelona: Hispano Europea, 1965.

risc afegit es produeix quan la reflexió, l'anàlisi i l'estudi es posen al servei de l'alarmisme i l'efectisme social ja que es pot obviar l'existència d'un tipus de violència més *real* en els seus efectes i també molt més complexa, tal com denuncia Mariet (1994) quan escriu "Si volem eradicar la violència, hem de començar per la vida, i no per la televisió, que no fa més que reflectir la societat", línia argumental que, en gran part, també hem defensat en el nostre treball *La violència en la mirada*.

No és el moment d'explicar tots els corrents teòrics i orientacions metodològiques que han intentat fer la violència a la televisió el seu objecte d'estudi²⁶. En aquest moments, només volem exposar –de forma clara i concisa- el que podem considerar els dos enfocaments teòrics principals que orienten la recerca científica actual sobre aquest tema:

1. Un primer -defensat per autors com Bandura y Walters (1963), Berkowitz (1986) o Friedrich & Huston (1986), amb diferències entre ells- sosté, des d'una perspectiva conductual, que la televisió és transmissora de comportaments violents que propicien un aprenentatge modelat i condicionat de pautes agressives. La televisió passa a ser considerada un *factor de risc* important i arriba a conformar-se en l'ingredient fonamental de la Teoria de l'Efecte Causal entre la visió de violència televisiva i la conducta agressiva.
2. Un segon enfocament adopta mirades més interdisciplinàries i també més diverses; intenta integrar diferents factors psicosocials, centrant un dels papers rellevants de la televisió en la seva gran capacitat per difondre estereotips i valors socials, no sempre en harmonia amb un ideal de societat basada en el diàleg i la pau. Seguint aquesta lògica, es demanaria un control dels continguts televisius per tal d'augmentar la presència de models positius i valors de caire altruistes.

²⁶ Per a aquell lector interessat a aprofundir en les diferents teories sobre els efectes, li recomanem el capítol 2 del llibre *La violència en la mirada*.

Una característica comuna a la majoria d'estudis experimentals englobats en *l'enfocament causal* és el seu interès per detectar la presència de conductes agressives després del visionat d'una seqüència violenta i que -en aparèixer- *confirmen* la relació causal entre violència televisiva i la incorporació de patrons conductuals violents en infants i adolescents. Però com argumenten Hughes & Hasbrouck (1996), els intents de relacionar de manera causal els nivells de violència televisiva amb la violència a la societat continuen oferint dades febles i poc consistents. L'agressivitat infantil és el resultat de múltiples factors en interacció: des de factors disposicionals de l'infant fins a factors ambientals, que tenen a veure amb variables complexes com són les modalitats de parentiu, el nivell socioeconòmic, l'estabilitat emocional de la família, etc. En aquest sentit, els hàbits televisius de la família -no exclusivament de l'infant- serien un ingredient més d'aquest sistema de variables. D'altra banda, tal com assenyala Huesmann (1986), el nivell d'agressivitat del nen tindrà influències tant en el tipus com en la quantitat de la programació televisiva consumida, i això -a la vegada- repercutirà en les actituds i creences del nen cap a la violència. Ara bé, tot això es farà més evident dins d'un ambient familiar que també interpel·li i afavoreixi l'ús de l'agressivitat com a manera viable de resolució dels conflictes interpersonals (Clemente y Vidal, 1996, pàg. 100). Davant la contundència radical de molts dels treballs, Milavsky, Kessler, Stipp i Rubens ja feien, al 1982, tres puntualitzacions bàsiques:

- 1) que la majoria d'infants no són "antisocials" -malgrat el que es pugui desprendre de la lectura d'algunes investigacions;
- 2) en nens molt petits, les conductes agressives tenen poc a veure amb possibles efectes televisius,
- 3) en determinats casos, pot haver-hi una certa relació entre exposició a la violència i conductes agressives, però de manera puntual en el temps i sense que això comporti necessàriament una relació de causalitat.

Una breu aproximació a la situació de la investigació al nostre país permet constatar, en primer lloc, un escàs nombre de treballs de recerca. Es tracta -tot s'ha

de dir- d'una tradició molt incipient que encara no s'ha traduït en resultats importants. Malgrat això, des d'un punt de vista teòric, es constata un panorama similar a la situació internacional respecte als dos enfocaments majoritaris abans esmentats, essent especialment nombrosos els estudis sobre els efectes -basats en metodologies quantitatives- que s'interessen per determinar el grau d'efecte nociu que la violència televisada té en l'audiència infantil.

Dins d'aquesta línia quantitativa, destaquem entre d'altres (p.e., Muñoz y Pedrero, 1996), l'estudi de García Galera²⁷ realitzat a partir d'una mostra de 445 nens i nenes entre 8 i 12 anys d'edat i pertanyents a tres estrats socioeconòmics i culturals diferents (superior, mitjà i baix). L'objectiu de l'estudi era conèixer la influència real de la violència televisiva en el comportament social dels nens. Malgrat l'èmfasi de l'autora en evidenciar el paper de la televisió com a *factor de risc* important, una anàlisi més acurada de les dades de la investigació mostren la intervenció fonamental d'altres variables. En concret, conclou que els subjectes de la mostra *"no tienen, en conjunto, una personalidad alarmantemente agresiva"*, encara que a l'hora d'intentar explicar l'existència d'un 10% dels nens de la mostra que sí presenten trets d'agressivitat o potencial agressiu acaba assenyalant la televisió com *"la responsable de esa mayor agresividad"* i obvia ella mateixa una dada reveladora: *"la clase social parece tener incidencia en la conducta agresiva, ya que los niños de estrato socioeconómico y cultural inferior muestran una mayor tendencia al uso de la violencia en sus relaciones con los demás y en sus comportamientos diarios que los niños de estrato medio o superior"*.

Aquestes contradiccions dins d'un mateix treball donen pistes sobre la manera en què la creença preconcebuda que la televisió genera violència pot arribar a esbiaixar la mirada de la investigadora, així com la lectura dels diferents paràmetres que intervenen.

²⁷ GARCÍA GALERA Mª C. *Televisión, violencia e infancia. El impacto de los medios*. Barcelona: Gedisa, 2000.

Una mirada i plantejaments diferents amb l'aplicació de la metodologia qualitativa a l'anàlisi de la relació entre infants i televisió el tenim en la tesi doctoral de García Muñoz, que fa un estudi intensiu (mitjançant entrevista en profunditat, taula rodona i observació participant) sobre 18 famílies de l'àrea metropolitana de Barcelona. Sense pretendre ser exhaustius en la presentació dels seus principals resultats, fem referència a aquesta línia d'investigació com a exemple de la utilitat (i complexitat) de la incorporació de la metodologia qualitativa a l'estudi de la relació entre infants i hàbits televisius. Inclòs en un marc d'investigació més ampli dirigit pel Dr. E. Prado, un àmbit analitzat és la relació entre tipus de nucli familiar (autoritària, democràtica, decisió rotatòria, sobirania) i els processos de negociació que s'estableixen dins la família per decidir la selecció de programes, relació que parteix d'un focus més ampli que el centrat en el recompte de conductes agressives i que permet obtenir dades més globals sobre les dinàmiques familiars internes.

Conclourem aquest apartat suggerint l'interés que té la incorporació d'altres metodologies -també de caràcter qualitatiu- per analitzar i comprendre la incidència de l'anomenada violència televisiva des de les percepcions dels mateixos infants. Som conscients de les limitacions que aquestes metodologies comporten i la dificultat de generalitzar els resultats; a canvi, es gaudeix d'una riquesa informativa sobre les percepcions dels mateixos receptors dels productes, coherent amb la nostra concepció d'infància.

2. METODOLOGIA DE LA INVESTIGACIÓ

2.1. Objectius i metodologia d'estudi

En la recerca s'han delimitat dos focus que constitueixen els objectius principals del treball d'investigació. En primer lloc, el propòsit inicial és descriure els costums, els usos televisius i les formes de consum de programes de televisió i avaluar les consideracions sobre la violència dels nois i noies de diferents extraccions economicosocials de la ciutat de Barcelona. En segon lloc -i com objectiu central- es planteja una aproximació qualitativa sobre la percepció que els infants i els joves

preadolescents tenen dels diversos tipus de violència present en els programes de ficció televisiva.

Es tracta d'un treball pioner a casa nostra que ens obliga a fer un plantejament forçosament modest ja que es tracta d'un objecte d'estudi molt complex i elusiu. Més endavant, a mig i llarg termini, es proposa la realització d'una recerca aplicada i amb una mostra molt més àmplia i representativa.

Els resultats del treball han de contribuir a una comprensió millor d'aquesta problemàtica i podrien servir perquè els responsables del Consell Audiovisual de Catalunya (CAC) tinguessin més eines de comprensió i més elements de judici per a poder prendre una posició ben fonamentada davant la presència de violència en les diverses cadenes de televisió (tant públiques com privades), especialment en horaris d'emissió infantil i juvenil.

2.2. Instrumentalització metodològica

Per a l'assoliment d'aquests objectius, es proposa l'aplicació d'una doble estratègia metodològica que inclou l'aplicació simultània de tècniques qualitatives i quantitatives, que nosaltres defensem pel seu caràcter complementari. Per poder aplicar la metodologia, s'han seleccionat cinc centres públics d'ensenyament primari, ubicats en diverses zones de la ciutat de Barcelona, i s'han escollit alumnes entre les franges de 7 a 12 anys per l'aproximació quantitativa mitjançant un qüestionari i els dos extrems (segon curs i sisè curs respectivament) per l'aproximació qualitativa a través de *focus-grup*.

2.2.1 L'ENQUESTA

2.2.1.a. La selecció de la mostra

En fer la selecció de la mostra érem conscients de les dificultats que presentava la realització d'un treball d'aquestes característiques: no teníem prou recursos econòmics, ni tampoc gaire temps material, per a realització d'una enquesta àmplia amb pretensions de representativitat de tots els infants i preadolescents - compresos entre els set i els dotze anys- de la ciutat de Barcelona. La mostra, doncs, no pretén ser totalment representativa dels infants de Barcelona ciutat, però sí que vol garantir que estan representats **infants i preadolescents** de diversos nivells socioeconòmics i socioculturals -clarament contrastats- de la ciutat de Barcelona.

No obstant això, la mostra obtinguda de 443 membres és força important i resulta suficient per fer una primera aproximació al tema. Val a dir, però, que la mostra seleccionada no ha estat feta a l'atzar (cosa que li resta representativitat). Vam obtenir aquest nombre d'enquestes fent servir un procediment de mostreig, que ens permetés arribar al màxim de joves i en les millors condicions possibles: per això, vam fer una selecció de cinc centres d'ensenyament primari de la ciutat de Barcelona, centres que són representatius de diferents àrees de la ciutat de Barcelona.

La construcció de la mostra s'ha fet a partir d'un sistema de quotes que prenguéss en consideració: **(1)** el centre d'estudi (i la zona de la ciutat de Barcelona), **(2)** l'edat i el curs i **(3)** el sexe dels entrevistats. En l'apartat 3.1.1. s'expliquen les característiques de la mostra.

2.2.1.b El treball de camp

L'execució dels qüestionaris s'ha realitzat durant el mes de març del 2001 (12-19) als quatre centres educatius prèviament seleccionats per la seva inclusió a les zones preestablertes de la ciutat. La selecció dels centres d'ensenyament primari s'ha

fet en funció de la **zona** de la ciutat de Barcelona i tots són de **titularitat** pública. Les característiques de la població fan referència a Barcelona ciutat. S'han delimitat quatre zones de la ciutat que són els barris/districtes de Ciutat Vella, Sants-Montjuïc, Eixample i Sarrià-Sant Gervasi i que corresponen a diferents nivells socioeconòmics de la ciutat.

ZONA MITJANA-ALTA CENTRE PÚBLIC Sarrià - Sant Gervasi CEIP Costa Llobera. Capella de Can Caralleu 22 CP08017	123 enquestes
ZONA MITJANA-MITJANA CENTRE PÚBLIC Eixample dret CEIP Tabor Cartagena 231 CP 08025	112 enquestes
ZONA MITJANA-BAIXA CENTRE PÚBLIC Ciutat Vella CEIP Cervantes Sant Pere Més Baix 31 CP 08003	90 enquestes
ZONA BAIXA CENTRE PÚBLIC CEIP Can Clos Pedrera del Mussol 12 CP 08038 CEIP Barkeno Cisell 15 CP 08038	46 enquestes 72 enquestes
MOSTRA TOTAL	443 enquestats

L'apropament a la població triada es realitza a través dels centres d'ensenyament seleccionats, mitjançant una carta de presentació i el contacte personal explicatiu detallant l'objectiu de la investigació, identificant la institució patrocinadora i l'ús posterior de les dades obtingudes per facilitar l'aproximació i la comprensió de la demanda.

El procés de contacte amb els centres escolars es va portar a terme en les fases següents:

- a) Presentació de l'equip i de la recerca al personal directiu dels diferents centres seleccionats. Demanda de col·laboració i implicació de tot l'equip educatiu per aconseguir que el formulari de l'enquesta pogués ser passat durant la jornada lectiva pel propi tutor o tutora dels grups seleccionats. Amb aquesta demanda, volíem garantir la màxima comprensió possible del qüestionari i la seva realització en un clima de màxima normalitat.
- b) Recollida de l'enquesta i comentari d'incidències. Aquesta trobada va servir per introduir la fase següent de la investigació, referida als aspectes qualitatius del consum televisiu.

2.2.1.c El qüestionari

Hem triat el qüestionari com a instrument de recollida de dades. Es tracta d'una tècnica que requereix un major grau d'elaboració que no pas el guió d'una entrevista convencional (que sempre és més oberta). És una tècnica precisa i formal, molt adequada per a una presentació pedagògica. Permet fer preguntes molt concretes i, alhora, permet fer una explotació sistemàtica de les respostes.

Com assenyala Quivy²⁸, el qüestionari és un conjunt de preguntes que abasten tots els indicadors de tots els conceptes implicats per les hipòtesis de l'estudi. Cada pregunta ha de correspondre a un indicador, i té la funció de generar en la resposta la informació necessària.

El nombre total de preguntes del qüestionari depèn de la naturalesa del tema i del tipus de preguntes. El caràcter exploratori de l'estudi i, sobretot, les característiques dels infants i adolescents entrevistats aconsellaven la realització d'un qüestionari molt breu i d'unes *preguntes tancades* redactades de forma molt clara i entenedora. Les preguntes tancades resten llibertat a l'individu i no permeten aprofundir en els matisos, però tenen l'avantatge que permeten una resposta senzilla i faciliten la explotació posterior de les dades.

S'ha dissenyat un qüestionari senzill, pensat per a infants i per a joves preadolescents compresos entre 7 i 12 anys. Es tracta d'un formulari relativament breu (vegeu l'annex I) per tal que els mateixos alumnes el poguessin contestar -amb el mínim ajut per part dels enquestadors o del mestre. S'han intentat formular les preguntes de manera concisa, pensant més en *situacions de fet* que no pas en qüestions de creença o d'opinió. S'han prioritzat les *preguntes d'acció* en relació amb els hàbits i costums televisius. Es tracta, no cal dir-ho, de preguntes molt més fiables que les *qüestions d'opinió*.

2.2.1.d. El pretest

Es va realitzar una prova pilot prèvia (un pretest) realitzada al CEIP La Farigola, del barri del Clot, de Barcelona. Aquesta prova va permetre fer un assaig general i la realització d'una segona redacció, de caràcter definitiu, de les preguntes del qüestionari.

²⁸ QUIVY, R.; CAMPENHOUDT, L. *Manual de recerca en ciències socials*. Barcelona: Herder, 1997.

2.2.2 EL FOCUS-GRUP

La naturalesa d'aquest objecte d'estudi aconsella un apropament eminentment qualitatiu. És per això que la setmana immediatament posterior a la realització de l'enquesta vam iniciar la segona fase basada en els grups de discussió.

El focus-grup és una tècnica qualitativa que possibilita als investigadors la creació d'un clima permissiu per fomentar diferents percepcions i punts de vista, sense pressionar els participants per tal d'aconseguir un acord. És important constatar que els diferents autors consultats -Mucchielli²⁹, Ibáñez³⁰, Krueger³¹- estableixen diferències terminològiques, teòriques i pràctiques. Des d'un punt de vista terminològic, Mucchielli parla d'"entrevistes en grup"; Ibáñez, de "grups de discussió", i Krueger, de "focus-grups". Des d'una perspectiva teòrica i per abordar la fonamentació del perquè del funcionament del grup de discussió, Ibáñez es basa en la psicoanàlisi, Mucchielli en la psicologia humanista i Krueger en la psicologia conductista-cognitiva. Finalment, des d'una vessant pràctica, Ibáñez i Krueger utilitzen el grup de discussió com a tècnica de recollida d'informació, en canvi, Mucchielli li afegeix la qualitat de tècnica d'intervenció.

Es pot definir el grup de discussió com una conversa acuradament planejada, dissenyada per obtenir informació d'una àrea definida d'interès, en un ambient permissiu i no directiu. L'objectiu bàsicament és plantejar una discussió relaxada i confortable per als participants, que exposen les seves idees i comentaris en comú. Els membres del grup s'influencien mútuament a mesura que responen a idees i comentaris que sorgeixen en la discussió³². En definitiva, l'objecte del grup de discussió és provocar autoconfessions en els participants i observar la resposta dels altres membres del grup. Els més joves, els infants, tenen una tendència natural a

²⁹ MUCCHIELLI, R. *La entrevista en grupo*. Bilbao: Mensajero, 1978.

³⁰ IBÁÑEZ, J. *Más allá de la sociología. El grupo de discusión técnica y crítica*. Madrid: Siglo XXI, 1979.

³¹ KRUEGER, R. A. *El grupo de discusión. Guía práctica para la investigación aplicada*. Madrid: Pirámide, 1991.

³² KRUEGER, R. A. (1991), p. 24.

realitzar aquestes revelacions de forma més o menys espontània (cosa que no es produeix tan fàcilment en el cas dels adults).

Des d'un punt de vista metodològic, el grup de discussió presenta diversos avantatges. En primer lloc, és un procediment d'investigació amb una vocació social clara. Tots els éssers humans són criatures socials que interactuen. El grup de discussió promou un ambient tranquil i relaxat, i situa els participants en situacions *naturals* de la vida ordinària, diferents a les realitzades en condicions de laboratori. El caràcter obert de la discussió possibilita al grup d'investigador sortir del guió preestablert i explorar desviacions inesperades que en situacions més rígides no són possibles. Les discussions tenen un grau de validesa subjectiva alt. El seu cost econòmic és relativament baix. Proporcionen una ràpida disponibilitat de les dades que hauran de ser processades.

S'han de considerar, també, les limitacions dels grups de discussió. Els entrevistadors/investigadors tenen menys control en un grup d'aquestes característiques que en una entrevista individual. Els grups acostumen a ser diferents i presenten dinàmiques molt heterogènies. L'anàlisi de les dades es força complex. Els comentaris han d'ésser analitzats en el context del grup i s'ha de tenir extremada cura de no extrapolar els resultats assolits en els grups de discussió per analitzar la situació de la població en general.

2.2.2.a El disseny del focus-grup

Els participants han estat seleccionats tenint en compte les característiques evolutives dels subjectes i les seves capacitats verbals i comunicatives. L'única

condició prèvia donada al docent responsable de la tria (per coneixement del grup)³³ va ser que els subjectes poguessin tenir un grau de comunicació verbal alt. Els experts consideren que el nombre d'integrants del *focus-grup* pot oscil·lar entre un màxim de 12 i un mínim de 4 persones. Nosaltres hem pensat que l'edat dels entrevistats aconsellava la constitució de grups de sis membres. Els grups es conformaven per sis integrants del mateix grup classe, tres noies i tres nois, tant en cas de segon de primària (7 o 8 anys) com de sisè de primària (11 o 12 anys)³⁴.

2.2.2.b El treball de camp

El treball de camp s'ha realitzat de forma intensiva la setmana que va del 19 al 23 de març. En total s'han realitzat vuit grups de discussió en els quals han participat un total de 48 alumnes. En cada centre s'han fet **dos grups** de discussió. Cada grup està compost per **sis membres** (tres nois i tres noies).

La posada en acció dels *focus-grup* és un dels moments més delicats³⁵. En totes les sessions s'ha procurat seguir el mateix esquema:

1. -Benvinguda
2. -Presentació i informació sobre l'objectiu del grup
3. -Fer explícites les normes de funcionament
4. -Primera qüestió objecte de debat

³³ El contacte realitzat amb els diferents CEIP i l'accés als diferents docents responsables dels grups va facilitar la selecció dels integrants seguint les orientacions dels respectius centres.

³⁴ Els menors de 7 anys no han estat tinguts en compte per les dificultats instrumentals que haurien tingut uns infants tan petits en la consecució del qüestionari escrit i el risc d'inhibició enfront adults desconeguts.

³⁵ KRUEGER, R. A. (1991), p.84

ZONA MITJANA-ALTA CENTRE PÚBLIC Sarrià - Sant –Gervasi CEIP Costa Llobera. Capella de Can Caralleu 22 CP 08017	Grup 7/8 anys	Grup anys	11/12
ZONA MITJANA-MITJANA CENTRE PÚBLIC Eixample dret CEIP Tabor Cartagena 231 CP 08025	Grup 7/8 anys	Grup anys	11/12
ZONA MITJANA-BAIXA CENTRE PÚBLIC Ciutat Vella CEIP Cervantes Sant Pere Més Baix 31 CP 08003	Grup 7/8 anys	Grup anys	11/12
ZONA BAIXA CENTRE PÚBLIC Sants – Montjuïc CEIP Can Clos Pedrera del Mussol 12 CP 08038 CEIP Barkeno Cisell 15 CP 08038	Grup 7/8 anys	Grup anys	11/12

La major part de les entrevistes han estat conduïdes per dues integrants del grup -psicòlogues i psicopedagogues professionals, amb entrenament i experiència en aquesta metodologia- amb la col·laboració d'un tercer "partenaire", membre del grup de recerca i un o dos ajudants en els enregistraments.

El rol de les conductores del grup de discussió ha estat moderar, escoltar i observar els infants i joves entrevistats. Les conductores dels grups han plantejat les preguntes de manera molt oberta, intentant -en la mesura del possible- no condicionar

la resposta dels entrevistats; en cap cas se'ls va indicar o suggerir l'objectiu concret dels *focus-grup* ni els paràmetres d'anàlisi que ens guiaven. Tambè han tingut cura de no fer judicis de valor sobre les respostes, d'observar el llenguatge corporal i d'afavorir tot tipus de comentaris i d'opinions. També han intentat evitar la pregunta dicotòmica, i del perquè, l'oferiment del màxim d'informació sobre l'estudi a realitzar i la presentació del grup en el context de la investigació, l'establiment de les estratègies de preguntes des d'allò general a allò específic, l'aprofitament de respostes o suggeriments nous.

S'han respectat les pauses i les demandes d'ampliació, s'ha respost a comentaris dels participants, s'ha intentat controlar variables pròpies de les característiques dels alumnes participants (experts, dominants, tímids, xerraires), s'ha seleccionat prèviament el lloc adient o més apropiat per realitzar les sessions (aules d'audiovisuals: dos centres; taller de dimensions reduïdes: un centre; aula: un centre).

Les entrevistes s'han enregistrat mitjançant un doble sistema: el registre magnetofònic i el registre videogràfic. Al mateix temps, s'ha fet un registre abreujat de notes realitzat pels ajudants presents.

2.2.2.c. Categories d'anàlisi

Com ja hem esmentat, els paràmetres que han guiat la nostra investigació se centren en l'observació de tres aspectes: tipus de violència, grau de formalització i intensitat. Totes tres categories s'influencien mútuament i ens han permès organitzar la nostra tria particular d'imatges, i interpretar la percepció que els nens i nenes de la mostra escollida manifesten.

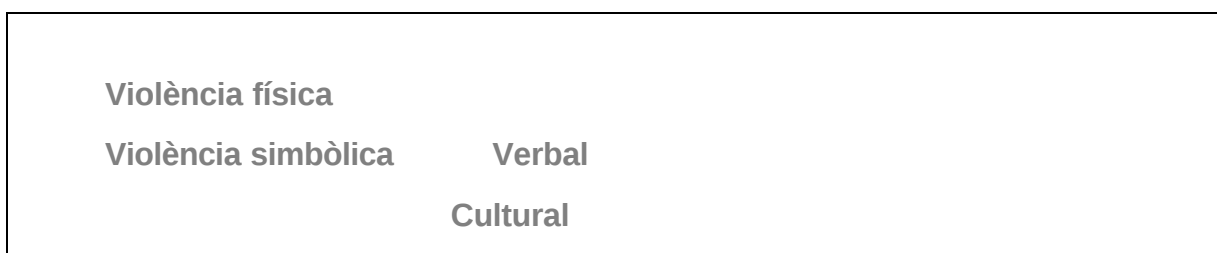
Pel que fa a la tria d'imatges, totes elles han estat extretes d'una mostra inicial proporcionada pels equips tècnics del CAC, que recollia la programació infantil emesa

a Catalunya entre els dies 10 i 18 del març del 2000. Les cadenes que formaven part de la mostra són Canal 33, TV2, Tele 5, Antena 3 i Canal Plus.

Els exemples concrets s'han seleccionat seguint com a criteri bàsic les tres categories d'observació (tipus, formalització i intensitat de la violència).

La tipologia de violència humana que presentem com a marc de referència es basa en models anteriors (Chesnais, 1981; Duning, 1986; Imbert, 1992; Santa Bàrbara, 1994; Van Soest, 1997, principalment³⁶) i ens ha servit per a escollir exemples audiovisuals representatius de tres tipus de violència, agrupats en dues grans tipologies, violència física i violència simbòlica³⁷.

□ **Tipus de violència**

Entenem per violència cultural aquelles accions perjudicials resultants de la forma com una societat legitima culturalment la violència, tot i que caldria fer encara una distinció entre violència cultural i estructural, quan les formes culturals arrelen en les mateixes estructures socials (fenòmens associats a la desigualtat, injustícia i pobresa).

³⁶ Tot i que no els hem incorporat a les categories, hem consultat amb atenció les propostes d'altres autors, com Galtung o Adela Cortina.

³⁷ En la nostra recerca anterior, havíem distingit d'altres aspectes que ens ha semblat oportú de simplificar de cara a una primera observació directa i donades les edats de la mostra de nenes i nenes escollits. Per exemple, com a tipus de violència (paràmetre 11), s'observava la següent categorització com a punt de partida:

. privada: contra un mateix / contra tercers . col·lectiva: institucional / estructural i cultural

Els quatre exemples escollits en vídeo presenten tipus de violència diferent, però sempre n'inclouen més d'un tipus.

□ **Forma**

En tenir present que l'objecte d'estudi de la nostra investigació no s'adreça a la violència de la "vida real", sinó a aquella violència mediada en tant que televisada, la nostra proposta és establir dos graus de formalització. El primer permet diferenciar entre la violència "real"³⁸, que d'ara endavant anomenarem "d'actualitat" o informativa, i la representada o ficcionalitzada. La violència "d'actualitat" o informativa pren aquest nom perquè presenta "material d'actualitat", "*actuality*" *material*³⁹, és a dir, material informatiu, notícies, etc. de la "vida real".

- a. Violència real o "d'actualitat", informativa
- b. Violència representada o "ficcionalitzada"

En la nostra mostra no hem escollit cap exemple de violència "d'actualitat" o informativa: els quatre exemples visionats es corresponen a violència ficcional. La decisió de centrar-nos exclusivament en la violència ficcional s'ha pres d'acord amb el contingut de la programació infantil de què partíem i amb la voluntat de no oferir als infants material d'actualitat no destinat originàriament cap al públic infantil, tot i que ens consta que en molts casos el miren.

El grau de formalització afecta tot tipus de violència, sigui de caràcter físic o simbòlic.

- a. Violència real o "d'actualitat"
 - *Física*
 - *Simbòlica*

³⁸ En la recerca teòrica, ens havíem acollit a la denominació de "real", terme que resulta prou equívoc.

³⁹ MORRISON, D. E. (1999)

b. Violència representada o “ficcionalitzada”

- *Física*

- *Simbòlica*

El segon grau de formalització inclou els codis propis del llenguatge audiovisual, i l'anomenem violència formal.

a. Violència real o “d’actualitat”

Física

Simbòlica

b. Violència representada o “ficcionalitzada”

Física

Simbòlica

c. Formal (intervenció de codis propis del llenguatge audiovisual)

Ens sembla pertinent diferenciar aspectes de formalització de la violència televisada, com l'alentiment i el so amplificat, per comprendre la seva intervenció a l'hora de definir què és violent. La formalització de la violència a través de la càmera i del so té les seves pròpies regles: “...sovint els espectadors defineixen la violència basant-se en regles cinemàtiques de violència, no basant-se en l'experiència”⁴⁰.

La violència formal es pot aplicar a qualsevol tipus de violència televisiva, entenent que una càmera ja ofereix un punt de vista, una mediació. Per això, l'entendem com un segon grau de formalització. En la nostra tria de quatre seqüències en vídeo, la violència té sempre un caràcter de representada, però hi ha tres exemples de format de dibuixos animats i un de pel·lícula (actors).

⁴⁰ MORRISON, D. E. (1999)

□ Intensitat i gravetat

A *La violència en la mirada* ja vam deixar constància que la nostra perspectiva metodològica defugia l'estricta quantificació de conductes violentes i la seva consegüent gradació segons diversos nivells d'intensitat. Sabem que la nostra proposta pot crear una certa incomoditat en ser menys operativa, però permet analitzar amb molta cura la complexitat que la percepció de la violència demana. Què és més intens, en termes de violència? Com es mesura una violència simbòlica de caràcter estructural, acomodada a les nostres institucions socials o aquella encara més latent, que ens traeix en conductes i valors apresos?.

A l'hora d'establir nivells d'intensitat, cal ponderar dos paràmetres clau, la *intensitat* pròpiament i la *gravetat*.

- Per *intensitat* entenem la verificació dels actes violents, segons siguin:

. fàcilment identificables . subtils
--

En la nostra mostra, hi ha tres exemples amb actes violents fàcilment identificables perquè es manifesten a través de la violència física, però en alguns d'aquests hi ha una presència de violència molt més subtil. En un quart exemple, només hi ha presència subtil.

- Per *gravetat* entenem la diferenciació difosa entre:

. <u>actes criminals</u> violència corporal: cops i ferides intencionats

violència sexual: violacions

violència mortal: crims, assassinats, enverinaments

. no criminals

suï cida

accidental

psicològica o moral

En la nostra selecció de seqüències, hi ha els exemples de gravetat següents: violència corporal, mortal i psicològica o moral. D'aquestes tres categories bàsiques d'anàlisi, en neixen d'altres que hi estan directament relacionades. La resposta dels nens i nenes de la mostra ens ha reafirmat en la necessitat d'incorporar-les com a categories rellevants i ens les trobarem a l'hora d'organitzar les intervencions dels infants en el *focus-grup* amb la classificació següent:

3. Distinció entre realitat i ficció

4. Paràmetres estéticoformals

5. Manifestacions de plaer i “displaer”

6. Consideracions ètiques

2.2.2.d. Descripció del material visionat

A continuació oferim un quadre que resum les tres categories principals d'anàlisi (la d'intensitat queda desdoblada en dos, Intensitat i Gravetat) segons els quatre exemples escollits. Entre cursiva indiquem aquell tipus de violència menys perceptible en l'exemple.

	TIPUS	FORMA	INTENSITAT	GRAVETAT
1. Doraemon	Física Verbal Cultural	Representada (Dibuixos animats)	Fàcilment identificable (intensitat alta) + Subtil (Baixa intensitat)	Criminal . corporal No Criminal . psicològica o moral
2. Llop i ovelles	Cultural <i>Física</i>	Representada (Dibuixos animats)	Subtil (Intensitat baixa)	No criminal . psicològica o moral
3. Vaca y pollo	Física Verbal Cultural	Representada (Dibuixos animats)	Fàcilment identificable (Intensitat alta)	Criminal . corporal No criminal . psicològica o moral
4. Rin Tin Tin	Física <i>Cultural</i>	Representada (Actors)	Fàcilment identificable (intensitat alta) + Subtil (Intensitat baixa)	Criminal . mortal No criminal . psicològica o moral

□ **1. DORAEMON**

CADENA: LA 2
DIA D'EMISSIÓ: 10/03/2000
HORARI D'EMISSIÓ: 8.30-9.00

És una sèrie animada d'origen japonès, realitzada per Fujio F. Fujiko (pseudònim de dos professionals de l'animació) que es va estrenar a la televisió japonesa l'any 1979. El personatge de Doraemon va fer la seva primera aparició en una tira còmica l'any 1970.

Sinopsi breu: Doraemon és un gat robot construït el 3 de setembre de l'any 2112 a la factoria de robots Matsushiba. Des d'allà és enviat al segle XX amb la missió de fer-se cura d'un nen anomenat Nobita al qual ha de preservar del mal i de la pobresa en el futur. Doraemon posseeix una butxaca màgica que li permet crear multitud d'invents que fa servir per intentar ajudar el nen Nobita, però el resultat d'aplicació d'aquest estris acostuma a ser contraproductiu.

Sinopsi de la seqüència: La seqüència escollida mostra com Doraemon, amb un dels seus amics, modifica –a partir de les comandes realitzades- diferents parts del cos dels altres amics de la colla. Com que no queden satisfets amb els canvis realitzats acaben empiant-se els uns als altres i l'escena finalitza amb una baralla entre tots rodolant per terra.

❑ **2. LLOP I OVELLES**

(Aquest fragment s'inclou en el programa "Barrio Sésamo").

PROGRAMA: BARRIO SÉSAMO CADENA: LA 2 DIA D'EMISSIÓ: 10/03/2000 HORARI D'EMISSIÓ: 8.00-8.30

Sinopsi de la seqüència: La seqüència reflecteix una situació de tensió -més o menys continguda- entre un llop que vol entrar a formar part del grup de les ovelles i les ovelles que són majoria i no accepten la presència del llop. Es tracta d'una versió

no convencional en la qual el llop apareix com a víctima i objecte de discriminació per part de les ovelles.

□ 3.VACA Y POLLO

PROGRAMA: PIM, PAM, PLUS
CADENA: CANAL +
DIA D'EMISSIÓ: 18/03/2000
HORARI D'EMISSIÓ: 9.30-9.55

El primer capítol de "Vaca y pollo" (*Cow and Chicken*) va ser dirigit per David Fleiss i es va emetre el 16 de setembre de 1997 per la cadena de dibuixos animats britànica, Cartoon Network.

Sinopsi breu: Vaca i Pollo són dos germans. Pollo és el germà més gran i té 11 anys, mentre que Vaca és la petita i en té 7. Són fills d'un matrimoni d'éssers humans de qui només veiem els peus i viuen en els suburbis de la ciutat. En els capítols de la sèrie es narren els seus problemes a la escola, amb els seus pares i amb els criminals amb qui s'han d'enfrontar al seu barri. A més a més, Vaca (la germana petita) té el poder de convertir-se en una Supervaca i d'aquesta manera poder defensar el seu germà i altres pollastres del barri de l'atac dels bandits.

Sinopsi de la seqüència: La seqüència escollida mostra com els personatges han d'aguantar una gran bala de *puching-ball* d'un gimnàs on es posa a prova la força corporal. El Pollo és feble i és "regirat" pel manager, en canvi, la Vaca, únic personatge femení, aguanta el cop amb el seu cos potent. La gran dimensió de la vaca posada de peu possibilita aguantar el cop d'una gran bala de gimnàs, i demostra als oponents la seva potència.

□ **4. LAS AVENTURAS DE RIN TIN TIN**

CADENA: TELE 5
DIA D'EMISSIÓ: 18/03/2000
HORARI: 8.40-9.00

Sinopsi breu: Narra la història d'un nen anomenat Rust que perd els seus pares en un atac indi. Tant ell com el seu gos, Rin Tin Tin, són acollits per les tropes nord-americanes a Fort Apache i tots plegats ajuden l'exèrcit a combatre els bandits i els pellroges.

Sinopsi de la seqüència: La seqüència mostra com Rust i un capitàsón atacats per un grup d'indis subornats per un contrabandista blanc, fins que arriba Ho Chis, el cap de la tribu aliada, que juntament amb els seus homes ajuden Rust. Finalment, després de pèrdues (ferits i morts) en tots dos bàndols d'indis, es captura el contrabandista i se'l lliura a la justícia (hi ha una referència directa a dos tipus de justícia, l'índia – immediata- i la blanca –perllongada-, però que finalment coincideixen amb l'ajusticiament del condemnat).

